

Tóth Katalin

ZSIDÓNAK LENNI ANNYIT TESZ, MINT...? GONDOLATOK EGY ISMERŐS KÉRDÉSRŐL A ZSIDÓ IDENTITÁS MA CÍMŰ KONFERENCIA TAPASZTALATAI MENTÉN

DOI: 10.25116/kozelitesek 2020.1-2.11

Esther Benbassa¹¹² és Jean-Christophe Attias¹¹³ *Van-e jövőjük a zsidóknak? Párbeszéd a zsidó identitásokról* című kötete nem új darab a könyvespolcokon.¹¹⁴ Mégis, úgy vélem, ha „a zsidó identitás” értelmezési lehetőségeiről elmélkedünk, tanulságos fellapozni ezt a munkát.¹¹⁵ Már csak azért is, mert a könyv formátuma a tudományos írások sorában rendhagyó: a szerzők egy tagolatlan, súlyos lábjegyzetek nélküli szövegben, a szó szoros értelmében dialógust folytatnak egymással „a zsidó” és „a zsidó identitás” fogalmak sokdimenziós voltáról. A történelmi elmélyültségnek megfelelően bibliai, középkori és 19. századi példákat mutatnak meg kortárs tapasztalatok kritikai perspektíváján keresztül, egymás gondolatait tovább görgetve töprengenek a téma felvetés generálta újabb és újabb

¹¹² Jean-Christophe Attias (1958–) francia történész és filozófus, fő kutatási témája a középkori és a kora újkori judaizmus gondolatvilága és története.

¹¹³ Esther Benbassa – Jean-Christophe Attias (2004): *Van-e jövőjük a zsidóknak? Párbeszéd a zsidó identitásokról*, PolgART Kiadó, Budapest

¹¹⁴ Számos más kötetre is hivatkozhatnánk még, amelyeknek van mondanivalójuk a témáról. Sok szerző, mihelyst felveti „a zsidó identitás” problematikáját, egy következő gondolatban siet is hozzátenni azt, hogy milyen értelemben, milyen kontextusban és szempontok szerint beszél róla. Így tesz például Ruth Shamir Popkin is, aki a makroperspektíva történelmi síkján végbement változások mentén tekinti át a kortárs zsidó identitás számos elemét. Szekuláris és a vallásos identitáselemeket taglalva teszi fel a kérdést: a posztmodern világban a zsidó identitások elmondhatják-e magukról, hogy egyetlen, azonos gyökerekből táplálkozó judaizmushoz tartoznak? [Ruth Shamir Popkin (2015): *Jewish Identity – The Challenge of Peoplehood Today*, Gefen Publishing House Ltd., Jeruzsálem]. André Neher rabbi és filozófus „a zsidó identitásról” írt könyvének első kérdése: létezik-e egyáltalán olyan, hogy „a zsidó identitás”? A szerző a kultúra, a történelem és a filozófia vizsgálata mellett kitér az életmód sajátosságaira is és hangsúlyozza: a zsidóság egyszerre mozog egy horizontális és vertikális irányba is mutató pályán [André Neher (2007): *L'identité juive*, Petite Bibliothèque Payot, Paris]. Hernádi Miklós szociológus hasonló logika szerint taglalja a kérdést: „Egyéni és csoportos letérések a már alaptanításaiban is sokértelmű zsidó ethosz útjáról mindennaposak voltak mindig. És az egyéni életutak is [...] bővelkedtek a lehetséges változatok közti sodródásban a kételytől a rajongásig, az öngyűlöletől a kiszakadásig. [...] a »nagy zsidó narratíva« mindig is szilánkjaiiban létezett, ahogy a többi »nagy narratíva« is” [Hernádi Miklós (2013): *Együtt vagy külön? Magyar-zsidó együttélés a szociológus szemével*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–58]. Gerő András történész arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon létezik-e „zsidó szempont” a történelemben: „[...] az identitástörténet, amelyben egyedül válik megfoghatóvá az, amitől a zsidó esszencia és a közös zsidó történet eltűnt. Kétségkívül nehezen kutatható, hiszen minden egyes személynél külön vizsgálat tárgyát képezi” [Gerő András (2005): *A zsidó szempont*, PolgART Kiadó, Budapest, 156.]. Kovács Éva és Vajda Júlia munkái szemléltetik, hogyan lehet „identitástörténeteken” keresztül megragadni az egyedi életútban a közösségi életélményeket [Kovács Éva – Vajda Júlia: *Mutatkozás – Zsidó identitás történetek*, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2002]. György Péter egy portrékötet előszavában vetíti előre: „az identitás, mint ebben a kötetben olvasható, fragmentált, szituatív, s közben, mint azt kutatók mondják, még pervazív, azaz mindent átható is. Mindazok tehát, akik ebben a kötetben megszólaltak, s akik kérdeztek, eltérő módon zsidók, de végül persze, csak azok” [György Péter (2014): Bevezető, in: Bán Dávid – Cernov Mircea – Tordai Bence szerk.: *Beszélgetések – 18 portré a magyar zsidóságról*, Haver Alapítvány, Budapest, 8.]. „A zsidó identitás” kulturális antropológiai terepmunkák alapján történő értelmezésére sokakat felsorolhatnánk még, ehelyett azonban most az A. Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea (2020) szerkesztette *Zsidó kultúra és identitás – antropológiai nézőpontból – Tanulmányok a tematikus kutatómódszertan köréből* című munkára hivatkozom, amely széleskörű képet ad a témával foglalkozó kutatásokról, (<http://mek.niif.hu/20200/20204/20204.pdf>, letöltés: 2020. február 27.)

¹¹⁵ Benbassa – Attias, 2004: 9–29.

kérdéseken. Jól érezhető: Benbassa és Attias a könyv végén nem befejezik, lezárják mondanivalójukat, hanem egyszerűen egy fél mondattal – „És az olvasónak meg kell értenie a könyvet” – szinte felszólítják a befogadókat: folytassák ők a párbeszédet. Jelen írás, bár történelmi alaposágra nem apellál, a szerzőpáros párbeszédéhez szeretne csatlakozni.

Abeszélgetőfelek milyen kontextusban és mely főbb irányvonalak mentén szerkesztik diskurzusukat? Mindenekelőtt az ő eszmecseréjükből szemezgetünk, majd alapkontúrjaikat kölcsönözve, értelmezve és kiegészítve adok számot egy konferencia tapasztalatairól.

J.-C. A.:

– „Zsidó”? A szó meglehetősen új keletű, legalábbis egy több ezer éves történelemmel rendelkező nép esetében. [...] A zsidó identitásnak több definíciója létezik, még a középkorban is. Az a szó, hogy „zsidó”, túlságosan elvont. Ahhoz, hogy a szó jelentést kapjon, tekintetbe kell venni mindezt a kulturális, sőt vallási sokszínűséget, amely csak gyarapodott a századok során. [...]

E. B.:

– Nem létezik olyan zsidó identitás, amelyet ne formálnának erőteljesen életkörülményei, a földhöz, a múltjukhoz való viszony. [...]

J.-C. A.:

– [...] És ami a legzavaróbb [...], hogy ebben a múltban a teljes zsidó autentikusságot keresik, a zsidó identitás abszolútumát, azt, amit sosem fognak megtalálni. Kitalálják hát maguknak. [...]

E. B.:

– A mai identitásrobbanással szembesülve úgy tűnik, hogy nosztalgiát érzünk az egységes identitás iránt. Pedig valójában, figyelemre méltó módon, a zsidó világot már az emancipáció előtt is a helyzetek sokasága, az önérzékelés sokrétűsége és a kulturális sokszínűség jellemezte. [...]

J.-C. A.:

– [...] Tegnap és ma: nem ugyanaz a vallás, nem ugyanaz a kultúra. [...]

E. B.:

– Tehát, nem tudsz választ adni arra a kérdésre, hogy: „Mi a zsidó identitás?”

J.-C. A.:

– Tipikusan modern kérdés! Arra akar minket rávenni, hogy azt mondjuk: zsidónak lenni annyit tesz, mint ilyennek vagy olyannak lenni. Valójában a probléma abban rejlik, hogy a judaizmus nem feltétlenül *lényegiségében* határozta meg önmagát. [...] a zsidókat a judaizmus határozza meg, de ők is éppúgy meghatározzák azt. [...] Lehetetlen formulákba önteni a judaizmust. Ennek köszönheti ma a gyengeségét, de ezzel egy időben ez teszi gazdaggá, még ma is.

E. B.:

– Hogyan jussunk ki az ellentmondásokból?

J.-C. A.:

– De hiszen egyáltalán nem kell kijutni belőlük! Az ellentmondás a zsidó lét központi eleme. [...] ¹¹⁶

A szerzőpáros gondolatainak interpretálására fokozatosan térünk rá. Egyelőre egyetlen részletet emelek ki: „Tegnap és ma: nem ugyanaz a vallás, nem ugyanaz a kultúra.” E gondolat mentén máris kontextusba emelődik a 2019. október 5-én az EszterHáz Egyesület által a Bálint Házban rendezett *A zsidó identitás ma* című konferencia. Ez a cím egyszerre fejezi ki a vizsgált jelenség időbeli dinamikáját (fontos beszélnünk arról, hogy mit jelent napjainkban „a zsidó identitás”, hiszen „nem ugyanaz mint tegnap”), ugyanakkor el is gondolkodtat: beszélhetünk-e a teoretikus síkon túl „a zsidó identitásról” napjainkban (beszélhettünk-e valaha), vagy esetleg zsidó *identitásokról* fogunk közösen elmélkedni. A konferencia délelőttjén elhangzó plenáris előadások eltérő témák segítségével közelítették meg a górcső alá vett kérdést. Hrotkó Larissza (*zsidó vallástudós, kultúratörténész, Magyar Teológusnők Ökumenikus Egyesülete*) a nők judaizmusban betöltött szerepének értelmezése kapcsán a pluralista felfogás legitimizálása mellett érvelt, Kelemen Ágnes (*történész, CEU*) pedig a zsidó nők és a tikkun olám ¹¹⁷ kapcsolatát boncolgatva mutatta meg: a kinyilatkoztatások helyett a nyitva hagyott kérdések lendíthetik tovább az együtt gondolkodást.

Jelen írásomban A.Gergely András (*kulturális antropológus, ELTE-TÁTK*) gondolataira szeretnék hosszabban visszautalni, annál is inkább, mert azok a kulturális antropológiai interpretációs módszert követve folytatják és árnyalják Benbassa és Attias fentiekben vázolt felvetéseit. A.Gergely András a kulturális antropológia reflexív, interpretáló szűrőjét használva a társadalmi jelenségek – ez esetben főként „a zsidó identitás”, családi és közösségi szerep- és normaváltozások – vizsgálata kapcsán a megismerés (és a megismerhetőség) részlegességére és a lehetséges egymás mellett élő értelmezések sokszínűségére irányította a figyelmet. Előadásának egyik – általam kulcsmomentumnak tartott – állomásán kifejtette: „mennyire beláthatatlan és változékony is ezt a kérdéskört, a zsidó identitás mibenlétét »evidens« tudás, a lehetséges egyetlen releváns szempont alapján föltárni. [...] nem a definíciók, hanem az eltérések adják lényegét, a sokféleség az egységét, a szigorú szabályrendhez képesti alternatív válaszok és megoldások a bizonyosságát”. ¹¹⁸

Őt hallgatva idéződtek fel bennem azok a kérdések és dilemmák, amelyekkel még a kulturális antropológia mesterszakon végzett terepmunkám során találkoztam először: hogyan lehet „a zsidó identitásról” beszélni akkor, ha „terepkutatóként” a társadalmi valóságba lépve, „életközeli ismeretanyagra” szert téve azt látjuk, hogy „zsidónak lenni annyit tesz, mint” ezerféleképp gondolkodni önmagunkról, a kultúráról, a hagyományról és egyáltalán helyünkről a világban?

¹¹⁶ Koncepció a judaizmusban, amelynek lényege, hogy a különböző cselekedetek által a világ jobbá tehető.

¹¹⁷ A.Gergely András előadása, *A zsidó család – önértelmező szereptudatok*, hozzáférhető: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2607574535976765&id=205471156187127&_tn_ =K-R, Letöltés: 2020. február 27.

¹¹⁸ Második terepmunkám során az egyéni identitásokat a közösség története és a *jelenben megtapasztalható* csoportdinamika szempontjából fontos pontok mentén vizsgálom.

2015-ben tíz hónapot töltöttem „bejárásos zsinagógai terepmunkán”. A kezdő kutató naivitásának megfelelően arra gondoltam, kutatásomat annak szentelem – hiszen az egyetemen megtanultuk: célunk, az adott kultúra holisztikus (azaz teljességre törekvő) megismerése –, hogy megértem, *mit jelent a vizsgált terepen zsidónak lenni*. Tíz hónap, számos zsinagógai látogatás, beszélgetés és interjú, majd az intenzív terepműveléstől való eltávolodás rámutatott, hogy mennyire nem érthetem meg, amit kezdetben meg szerettem volna érteni. Amire rádöbbsentem: a megértésre csupán kísérletet tehetek, de ezt is csak bizonyos szempontból.

A terepmunkám során a megélt és/vagy kommunikált identitások sokaságával találkoztam. A tíz hónap alatt megtapasztaltam, hogy egyének miként beszélnek identitásukról, időről időre hogyan cselekszenek az elmondottakkal szinte teljesen ellentétes módon. Tíz hónap egy kis közösségben kirajzolta „a helyzetek sokaságát” és „az önérzékelés sokrétűségét”; azt, hogy milyen kisebb és nagyobb változásokon (A.Gergely András szavaival élve: „átélés, átváltoztatás, adaptív erények, kreatív megoldások”) mennek keresztül személyiségek, az egyéni életutakban bekövetkező változások hogyan befolyásolják az individuum viszonyát saját zsidóságához.

A zsinagóga világa egy olyan mikrokozmosz, amelyben „a sokféleség teremt egységet”, amit egyetlen kutatás sem tud úgy közvetíteni, hogy ne veszítene el belőle valamit. (Itt most csak zárójelben utalok egy fontos módszertani problémára, nevezetesen: a kutató személye, kutatási érdeklődése, kutatói kvalitásai mennyire képesek meghatározni azt, hogy mit lát meg a társadalmi valóságból, és mi marad rejtve előtte.) Amikor megírtam a terepmunkán alapuló szakdolgozatomat, a *Zsidónak lenni annyi, mint...* kezdetű mondatot redukáltam három „alapérték” vizsgálatára (az egyén hagyományhoz, szombathoz és közösséghez való viszonyára – jelentsenek ezek a tényezők bármit is). Tudtam, hogy önkényes döntésem akarva-akaratlanul csak egy töredékét mutatja meg az általam észlelt-észleletlen, de mindenképp létező mikrotársadalmi realitásnak.¹¹⁹

Visszatérve a konferencia eseményeihez, a plenáris szekció végeztével a résztvevők kérdései „a zsidó identitás” mibenlétéről folytatott véleménycserében kaptak szerepet. A fentiekben körvonalazódhatott az olvasó számára, hogy milyen pozícióból közelítem a témát: legyen szó „a zsidó identitásról” vagy „az identitásról” mint társadalomtudományi fogalomról „általában”, a definíciók, a kinyilatkoztatás, az egyértelmű univerzális igazság, a mozdulatlanság helyett magam is a mintázatok, az (ön)reflexív értelmezések, a részválaszok, a dinamikus változások mellett szállok síkra. Ezen túlmenően, az elmondottakkal összefüggésben, a konklúziók levonása helyett az analitikus, a kutatást új perspektívába helyező kérdések mellett foglalkozom állást.

A kutatást új perspektívába helyező kérdések... A fentebb ismertetett terepmunka-élményeimet és tanulságait röviden a konferenciahelyszínen is megosztottam a résztvevőkkel, s beszámolómat egy

---

¹¹⁹ Erős Ferenc (2001): *Az identitás labirintusai*, Osiris Kiadó, Budapest, 11.

tömör mondattal zártam: *olyan, hogy „a zsidó identitás” nincs*. Ezt most is így gondolom, de jelezni kell, hogy a konferencián zajló beszélgetésben mulasztottam: nem hangsúlyoztam, nem fejtettem ki újra és kellő mértékben, hogy a *kutatói értelmezés* szerint gondolkodom, hogy ez az az aspektus, amelyből nem beszélhetünk egy olyan megfogható, koherens zsidó identitásról, amely számon kérhető volna bárkitől is, aki *attól* eltér. Mulasztásomból – amelyet ehelyütt kompenzálni igyekszem – is adódhatott, hogy hallottam apró suttogásokat a körülöttem lévőkől: „én meg tudom mondani, hogy nekem mit jelent zsidónak lenni” és hasonlókat.

A beszélgetést követően az a benyomásom támadt, hogy a diskurzusban egymáshoz nehezen kapaszkodó vélemények rajzolódtak ki „a zsidó identitás” megismerhetőségének kérdéséről. Lévén egy konferencia arra hivatott, hogy felszínre hívjon különböző gondolatokat, ez nem feltétlenül probléma, sőt. Ám most szükségét érzem annak, hogy röviden reflektáljak arra, miben láttam annak kiindulópontját, hogy vélemények „nehezen kapaszkodtak” egymásba. Azt gondolom, az értő párbeszéd egyik ismérve, hogy a felek tisztázzák, milyen fogalmi keretek és kontextusok között beszélnek adott kérdéskörrel, hiszen „az identitás nehezen definiálható, gazdag jelentésárnyalatokat tartalmazó fogalom, bonyolult, sokféle mechanizmust felölelő, sokféle szempontból megközelíthető jelenség, ugyanakkor értéktartalmú, normatív kategória”.¹²⁰ Ez a „tisztázás” talán nem történt meg kellő módon – s ezt a fenti hozzászólásom mulasztása okán saját felelősségemnek is érzem.

Az „én meg tudom mondani, hogy nekem mit jelent zsidónak lenni” kezdetű mondatok egy *másik típusú* megközelítésből születtek meg, mint amit én a felvetett kérdéskör *kutatói értelmezése* alatt értettem. Az ilyen típusú mondatok kiindulópontja az „én”, azaz az egyéni identitás univerzuma, amit Stuart Hall gondolata alapján „mindig folyamatban” lévő és „mindig alakuló”, Manuel Castells szerint pedig „társadalmi meghatározottságoknak és kulturális beidegződéseknek megfelelően” időről időre átrendezett, konstruált¹²¹ entitásként kezelhetünk. Az egyén identitásában, ha vannak is stabil elemek, ezek rendre változnak – és változik az, ahogy az egyén róluk gondolkodik és kommunikál. Miként azt a fentiekben talán túlságosan is bőszégesen kifejtettem: ez az univerzum olyan szubjektív igazságokat foglal magában, amelyek minden egyén esetében másféle kompozíciót alkotnak. Egyetlen egy személyes identitásban sem lehet – Benbassa és Attias nyomán – olyan abszolútumot keresni, amely számon kérhető lenne másvalaki identitásán. A személyes identitások elemei és az azokat keretező élet- és élményanyag a bennünket körülvevő társadalmi realitás alapvető építőkövei, ámde, ha „az identitásról”, „a zsidó identitásról” folytatunk eszmecsereket, az egyén saját élményvilága a társadalmi komplexitás parányi része csupán: „arra a kérdésre: ki vagyok én? – lehet triviális magamutogatással válaszolni: Én én vagyok! De lehet indirekten is: Én az vagyok, aki nem más, aki nem azonos a

¹²⁰ Manuel Castells (2006): *Az identitás hatalma*, Gondolat-Infonia, Budapest, 29.

¹²¹ A.Gergely András: A kisebbségi önkép és „a Másik”. Az identitáskonstrukciók mindennapi gyakorlatából, in: Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. (2010): *Kép-keret* – Az identitás konstrukciói, Nyitott Könyvműhely – ELTE Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest, 84.

többiekkel, akinek megvan a maga mássága, különbözése a többiek azonosságai között. Ebben a játékban tehát kívülről szemléljük magunkat, »étikusan« [...]».¹²² A plenáris szekciót követő párbeszéd legfőbb tanulsága ebből adódóan számomra az volt, hogy a kulturális antropológiai interpretáló-analizáló attitűdöt a következő hasonló szituációban érzékletesebben szemléltessem.

A továbbiakban részletesebben a párhuzamos szekciókban zajlott *A zsidó család – mítosz vagy realitás? Kortárs zsidó család – nevelési konvenciók, szertartások és értékrendek, normák és tabuk* című kerekasztal-beszélgetésre szeretnék reflektálni. Ebben fiatal kutatók vettek részt, akik között volt terepmunkás, történeti forrásokkal dolgozó kutató és újságíró-fotóriporter is, akik mind a maguk témáját exponálva igyekeztek mondani valamit a szekciócímbe felvetett kérdésről.

Mítosz-e vagy realitás a zsidó család? – mit válaszolhat egy kulturális antropológus erre a kérdésre? Töprengeni kezd. Nem ad választ, hanem tovább kérdez. Mit jelenthet „a zsidó” kifejezés és milyen jelentéstartalmakkal ruházható fel „a család” szó? A különböző jelentéstartalmak függvényében mit érthetünk „mítosz” és „realitás” alatt? Nem arról van itt szó, hogy az antropológus gáncsokodni szeretne, vagy ne lenne elképzelése mindezen fogalmak jelentéséről. Ha egy antropológust kérdeznek ebben a témában, akkor válaszában az általa megtapasztalt szituatív kulturális valóságot fogja interpretálni, amelyben a feltett kérdés fogalmait nem a kutató, hanem maga a kutató közeg tölti meg tartalommal. Nem a saját benyomásait, hanem értelmezéseit mondja el, amelyeknek tudományos alapját a hónapokig tartó terepmunka során szabályok szerint vezetett terepnaplója, illetve a terepmunka mellett rögzített különböző típusú interjúk legépelet gyűjteménye, tehát saját empirikus adatbázisa szolgáltatja. Ez az adathalmaz – amely mintegy hitelesíti, szakmailag legitimé teszi munkáját – meghatároz egy pozíciót, amelyből válaszolhat olyan kérdésekre (helyesebben individuális válaszlehetőségeket interpretálva közvetíthet), hogy a zsidó család mítosz-e vagy realitás.

A kerekasztal-beszélgetésben az antropológus szűrőjéről néhány gondolatot osztottam meg. Mindezek után – immár a feltett kérdéshez kapcsolódva – néhány mintázatot¹²³ mutattam be két budapesti, kis létszámú – egy modern ortodox és egy neológ – zsinagógában végzett terepmunka tapasztalatai alapján. Mintázataim szervezőerejének az életkort választottam. A két kutatás során közel hatvan emberrel készítettem strukturált interjút. Bár a két kutatás interjúkérdései¹²⁴ csak részben egyeztek meg, a nyitott kérdéseknek köszönhetően számos tematikus hasonlóságot

---

¹²² „[...] az egyéni identitások mindig egy közös kulturális kontextusban alakulnak ki; egy meghatározott kollektívum énelbeszéléseinek készletében osztoznak [...] az adott kultúrára jellemző szociális reprezentációk változatait képviselve. [...] ezeket a kulturális mintázatokat neveztük identitás-modelleknek vagy -mintáknak; ezek a mindenkor kultúra tartalmas összetevőit alkotják”. Pataki Ferenc (2004): *Érzelem és identitás*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 42–43).

¹²³ Második kutatásom keretei lehetővé tették, hogy olyanokhoz is eljussak, akiknek a kutatás pillanatában már nem volt aktív felekezeti kötődése.

¹²⁴ Maurice Godelier: *Penser la société autrement*, Université de Genève, https://www.youtube.com/watch?v=ECSTXUL_m3M, Letöltés: 2020. február 27.

mutattak a rögzített anyagok, ezért tűntek relevánsnak a fenti probléma megvilágításában. Fontos, hogy az itt megállapított mintázatokba nem minden narratíva volt „belekényszeríthető” – az alábbi önkényes csoportosítás csupán arra szolgált, hogy bemutassa: egyetlen tényező (azonos korcsoport) köré rendezett egyéni narratívák is mennyire eltérhetnek.

A '40-es évek végén született interjúalanyaim annak a korosztálynak a képviselői, akiknek a szülei túléltek a holokausztot, ők maguk másodgenerációs túlélőnek számítanak. Több interjúalanyom ebből a generációból arról számolt be, gyermekkorától tisztában volt azzal, hogy a holokauszt hogyan csonkította meg családját, rokonságát. Tudták, hogy a vészidőszak előtt nagy, akár vidékre is kiterjedő családjuk volt, amelynek tagjai ünnepekkor összejöttek, újévre egymásnak képeslapot küldtek. Több narratívában felfedezhető: noha csupán néhány év telt el az interjúalany születése és a vészidőszak előtti élet között, arra megmaradt családtagjaik és általuk később ők maguk is egy nagyon távoli univerzumként emlékeztek. Gondolatívuk adott pontján – hivatkozva erre a „távoli univerzumra”, amikor a családjuk még teljes volt – mítoszként tűnik fel „a zsidó család” képe. További életútjukban ez a mítosz akkor válik realitássá, ha saját életükben képesek voltak saját elképzeléseik szerint családot teremteni és a zsidó hagyomány(oka)t (amit ők annak tekintettek) megtartani. Ezen a ponton az interjúkészítés pillanatában a maroknyi ember életanyaga még tovább fragmentálódik:

- Van(nak), aki(k)nek családja a vészidőszakot követően képes volt *a saját zsidó hagyományok* (pl. nagyobb ünnepek otthoni megtartása, gyertyagyújtás péntek este, legalább alkalmankénti zsinagógalátogatás) szerint újrakezdeni az életet. Ebben a mintázatban azt látjuk, hogyan él az egyénben egy mítosz arról, milyen lehetett a család az üldöztetések előtt, ám a zsidó család élményéről saját tapasztalatokat is szerez, hiszen a holokauszt-túlélő szülők – mivel nem akartak elszakadni a zsidóságtól – megteremtettek egy olyan miliőt, amely erre alkalmas volt. Az egyén számára tehát élete első éveitől egyfajta realitást is jelent „a zsidó család” intézménye, amelyet aztán saját tartalommal kiegészítve és/vagy módosítva ad tovább a következő generációnak.
- Van(nak), akiknek a soát követően szülei eltávolodtak a zsidóságtól, s ők maguk csak később kezdtek visszatérni a gyökereikhez. Halvány emlékeik vannak néhány „jelről” (például étkezési szokások, vagy olyan praktikus mozzanatok, mint a körömvágás mellőzése péntek este), amelyek kifejezték zsidóságukat, de ezek identitásteremtő faktorként nem jelentek meg az életükben. Mivel a zsidóságukhoz a családalapítás után „tértek vissza”, az ő narratívájukban „a zsidó család” mítoszként tűnik fel.
- Van(nak) olyan interjúalanyok is, akiknek szülei megmaradtak a zsidóságuk mellett és gyermekeiket is ebben a szellemben nevelték, azonban a szülők elhalálózását követően a gyermekek kötődése a gyökerekhez folyamatosan csökkent – még akkor is, ha nem vegyesházasságot kötöttek –, az unokák esetében pedig nem alakult ki. Ebben

a mintázatban azt látjuk, hogy „a zsidó család” egykoron megélt realitásként tűnik fel, amelyre az egyén nosztalgiával, élete egy meghatározó szakaszaként tekint vissza.

- Azoknak az interjúalanyoknak, akik vegyesházasságot kötöttek, családról alkotott képük külön mintázatot jelöl. Ez a csoport saját családi örökségére szintén nosztalgikus érzékenyültséggel tekint. Noha gyermekei nem, vagy csak részben kötődnek a gyökerekhez, fontosnak tartja, hogy ők is és unokái is ismerjék a családtörténetet. Ebben a csoportban úgy tűnik, hogy „a zsidó család” a mítosz és a realitás között lebeg, egyfajta jövőbe mutató vágyódó aspirációként: talán az unokák megtalál(hat)ják a családtörténetben, ezen keresztül pedig a zsidó hagyományokban azt a szervező erőt, amely által „visszatalálhatnak” gyökereikhez és megteremthetik saját zsidó családjukat.

Miután a mintázataimat ismertettem, egyet szerettem volna elérni: a résztvevőket bevonni, és az ő segítségükkel reprodukálni a kulturális antropológiai értelmező logikát. A doktori tanulmányaim alatt volt szerencsém szemináriumokat tartani, s nemrégiben az egyik foglalkozás mottójának a különböző identitások kutathatósága kapcsán Maurice Godelier gondolatait választottam: „Egyetemes kérdések mindig is voltak és lesznek is, de egyetemes válaszok nem léteznek. A válaszok mindig egyedi konstrukciók, amelyek dinamikusan változnak és alakulnak a történelem során”.¹²⁵ Hogyan lehet ezt az állítást hitelessé tenni néhány perc alatt a hallgatóknak? Arra kértem őket, hogy vegyenek elő egy papírt, és írják fel, szerintük mit jelent az a szó, hogy „történelem”. Egy perc alatt körülbelül tizenöt tizenöt különböző választ adtak, amelyek ha tartalmukban mutattak is hasonlóságokat („mintázatokat”), megformálásukban teljesen egyediek voltak.

Arra gondoltam a kerekasztal-beszélgetésen is, hogy tegyük fel a konferencia fő kérdését magunknak, résztvevőknek: *mit jelent szerintünk zsidónak lenni?!* Arra kértem a jelenlévőket, hogy töltsék meg ők tartalommal „a zsidó identitás” fogalmát.

[...]

Körülbelül a következő válaszokat kaptuk:

- Hagyományok!
- Ünnepek!
- Család!
- Holokauszt!
- Zsinagóga!

Feltehetjük tehát azt a kérdést, hogy mit jelen zsidónak lenni, hogy a zsidó család mítosz-e vagy realitás, de számolnunk kell azzal, hogy „a válaszok mindig egyedi konstrukciók lesznek, amelyek dinamikusan változnak és alakulnak a történelem során”. Ezek az egyedi konstrukciók viszont arra

---

¹²⁵ Benbassa – Attias, 2004: 284.

tanítanak bennünket, hogy kérdésfelvetéseinket a dinamikus változáshoz és sokszínűséghez igazítva gondolkodjunk el a körülöttünk lévő világról.

Milyen konkrét tanulságot vonhat(t)unk le mindezekből? „A zsidó család” egymás mellett élő mítoszokból és realitásokból áll. A zsinagógák fluktuálódó világa megannyi családtörténetből komponálódik. Az egyénben egyszerre jelennek meg azok a dilemmák, kérdések és kétségek, amelyek egyfelől családi örökségéből, másfelől saját életvezetéséből, élet- és élményanyagából származnak. Az így létrejövő személyes univerzumok bár hierarchiába nem sorolható, egyedi világokat tárnak elénk, törekedhetünk rá, hogy közöttük hasonlóságokat és párhuzamokat találjunk.

Talán alapvető emberi sajátosságnak mondható, hogy szeretjük magunkat biztos pontokkal körülvenni az életben, főleg igaz ez akkor, ha saját magunkról elmélkedünk. De amit mi biztos pontként aposztrofálunk, az más számára akár a bizonytalanság forrása is lehet: „Vajon tényleg olyan nehéz elismerni, hogy sokféle, egymástól eltérő, szétszórt, egyáltalán nem egységes zsidó identitás létezik, amely állandóan változásban van, hol kételkedve önmagában, hol bátran a jövőbe tekintve?”¹²⁶ Mind a kutatói, mind a társas érintkezések kontextusában központi helyet foglal el ez a dilemma: a kutatónak saját meghatározottságai és elfogultságai béklyójából,¹²⁷ az egyénnek saját univerzumából kell ki-kilépnie az identitásról való analitikus párbeszédben.

Ha rendre tagadjuk az univerzális igazságok meglétét, a részválaszok szüntelen hangsúlyozása mellett milyen következtetéseket, eredményeket várhatunk a kulturális antropológiai terepmunkától?

A kulturális antropológia nem kizárólag a társadalomtudomány egy diszciplínája, hanem egy olyan szaktudomány is egyben, amelynek nézőpontja és eredményei a vizsgált társadalmi valóságba „visszaforgathatók” és annak gyakorlatában hasznosíthatók. A komplex (saját) társadalomban kutató kulturális antropológus jellemzően már nem ambicionálja a terep holisztikus megértését, helyette specifikált kérdések és problémák fókuszba emelésével vizsgálódik. S hogy melyek ezek a kérdések, erről ideális esetben nem a kutató, hanem a közösség maga dönt. A közösség működésében felmerülő esetleges vitás kérdések megközelítése „alulnézetből”, egyéni *olvasatok, igazságok, értelmezések* felől új perspektívából képes láttatni magát a dilemmát. Ahogy a fenti kérdés – *a zsidó család mítosz-e vagy realitás* – köré rendezhettünk mintázatokat, megtehetjük ezt bármely, a közösség szempontjából releváns tematika esetében.

Azt gondolom, a kulturális antropológia komplexitása abban rejlik, hogy egyszerre elméleti és gyakorlati tudomány; miközben hozzájárul a társadalom analitikusabb megismeréséhez, tudományos eredményeit visszajuttatva a kutatott közegbe képes a részigazságok felől, egy belső, de mégis elemzői szűrőn keresztül láttatni a hétköznapi valóságot.

¹²⁶ A posztmodern fordulatot követően a kulturális antropológiai módszertan többek között ezért is emelte a tudományos írás keretei közé a kutatói önreflexiót.

¹²⁷ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest

Felhasznált irodalom

- A.Gergely András – Papp Richárd – Ausztrics Andrea 2020 *Zsidó kultúra és identitás – antropológiai nézőpontból. Tanulmányok a tematikus kutatómódszertan köréből*, <http://mek.niif.hu/20200/20204/20204.pdf>, letöltés: 2020. február 27.
- A.Gergely András: A kisebbségi önkép és „a Másik”. Az identitáskonstrukciók mindennapi gyakorlatából. In Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter szerk. 2010 *Kép-keret. Az identitás konstrukciói*. Nyitott Könyvműhely – ELTE Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, Budapest. 80–100.
- A.Gergely András: A zsidó család – önértelmező szereptudatok, konferenciaelőadás, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2607574535976765&id=205471156187127&__tn__=K-R, utolsó megtekintés: 2020. február 27.
- Benbassa, Esther – Attias, Jean-Christophe 2004 *Van-e jövőjük a zsidóknak? Párbeszéd a zsidó identitásokról*. PolgART Kiadó, Budapest.
- Castells, Manuel 2006 *Az identitás hatalma*. Gondolat-Infonia, Budapest.
- Erős Ferenc 2001 *Az identitás labirintusai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gerő András 2005 *A zsidó szempont*. PolgART Kiadó, Budapest.
- Godelier, Maurice: Penser la société autrement, Université de Genève, https://www.youtube.com/watch?v=ECSTXUL_m3M, utolsó megtekintés: 2020. február 27.
- György Péter 2014 Bevezető In Bán Dávid – Cernov Mircea – Tordai Bence szerk. *Beszélgetések. 18 portré a magyar zsidóságról*. Haver Alapítvány, Budapest.
- Hall, Stuart 1997: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kiadó, Budapest. 60–85.
- Hernádi Miklós 2013 *Együtt vagy külön? Magyar-zsidó együttélés a szociológus szemével*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács Éva – Vajda Júlia 2002 *Mutatkozás. Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Neher, André 2007 *L'identité juive*. Petite Bibliothèque Payot, Paris.
- Pataki Ferenc 2004 *Érzelem és identitás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Popkin, Ruth Shamir 2015 *Jewish Identity. The Challenge of Peoplehood Today*. Gefen Publishing House Ltd., Jeruzsálem.